

ZAMONAVIY DUNYONING AXLOQIY MUAMMOLARI - ZO‘RAVONLIK FALSAFASI

Usanov Ravshan Turayevich,
Falsafa fanlari nomzodi, dotsent
Akademik B.G‘.G‘ofurov nomidagi Xo‘jand davlat universiteti
(Tojikiston Respublikasi, Xo‘jand shahri)
E-mail: ravshan-usanov@mail.ru

Haqqulov Nabijon Qahramonovich,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Ijtimoiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi
E-mail: nabijonhaqqulov83@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada zamonaviy dunyoning axloqiy muammolari - zo‘ravonlik falsafasi, shu bilan birga shaxslararo munosabatlarda zo‘ravonlik qilmaslik tamoyilini rivojlantirish, uni axloqiy qadriyat sifatida ko‘rsatish masalalariga e‘tibor qaratilgan.

Shuningdek, axloqning oltin qoidasida birinchi marta insonning ichki qadriyati, axloqiy g‘oyasi, o‘z-o‘zini anglashi, ya‘ni shaxsiy javobgarlik tushunchasi bilan bog‘liq holda inson qadr-qimmati kabi ilmiy g‘oyalari tahlili qilingan.

Kalit so‘zlar: falsafa, zo‘ravonlik, axloq, inson, mas‘uliyat, yovuzlik, hurmat.

MORAL PROBLEMS OF THE MODERN WORLD - THE PHILOSOPHY OF VIOLENCE

The article focuses on the moral problems of the modern world - the philosophy of violence, at the same time, the development of the principle of non-violence in interpersonal relations, showing it as a moral value.

Also, in the golden rule of ethics, for the first time, the analysis of scientific ideas such as human dignity in connection with the inner value of a person, moral idea, self-awareness, that is, the concept of personal responsibility was made.

Keywords: philosophy, violence, morality, human, responsibility, evil, respect.

Zo‘ravonlik uning insoniy yaxlitligi ustidan qabul qilinishi mumkin emas, ya‘ni inson axloqiy jihatdan mutlaq qadriyatdir. Aql yordamida inson o‘z-o‘zini takomillashtirish motivlari va maqsadlarini amalga oshiradi, iroda esa o‘z harakat dasturini amalga oshirishga yordam beradi. Yagona bir inson kontekstida ong tomonidan amalga oshirilgan to‘g‘ri hatti-harakat bilan shaxsning hisoblanishi haqidagi g‘oya nemis faylasufi I. Kantning irodaning mustaqilligi tamoyili inson qadr-qimmati tushunchasini shaxsning mutlaq qadriyati nuqtai-nazaridan aniqlashtrish va mutlaqlashtirish imkonini beradi. Axloqiy rivojlanish jarayoni, eng avvalo, insonning aqli, ijodkor majudot ekanligi tufayli yuzaga keladi. O‘zgani hurmat qilish fazilati asosidagi qadr-qimmatning axloqiy kategoriyasi insonning axloqiy rivojlanishining o‘lchovi bo‘lib xizmat qiladi.

Zo‘ravonlik qilmaslik axloqida inson qadr-qimmati axloqiy tanlov qilish

imkoniyati, maqsad va vositalarining o'zaro bog'liqligi haqida gapirganda, shuni ta'kidlash kerakki, zo'rlik qilmaslik axloqida inson qadr-qimmatini, ya'ni o'zini inkor qilishgacha bo'lgan o'zini tuta bilishni namoyon qiladi (masalan, M. Gandi hayoti va faoliyati kabi). M. Gandi shunday yozadi: «Inson o'zini tuta bilish qobiliyatiga ega bo'lgani uchun shaxs hisoblanadi va uni amalda qo'llasagina shaxs bo'lib qoladi» [1;284]. Tanlangan vositalar bu holda insonning hatti-harakatini axloqiy ezgulik nuqtai nazaridan aniqlash uchun boshqaruvchi bo'lib xizmat qiladi. Bu erda M. T. Stepanyans so'zlariga e'tibor qaratamiz. M. Gandining fikriga ko'ra, haqiqiy tamaddun ongli va ixtiyoriy o'zini tuta bilish tamoyillariga asoslanishi kerak [2; 156]. Biz uchun bu erda o'z-o'zini yaxshilash qobiliyati tufayli axloqiy o'zini o'zi cheklash g'oyasi muhimdir.

Zo'ravonlik inson faoliyati inson qadr-qimmatiga mos kelmasa sodir bo'ladi, qadr-qimmat tamoyili o'zining mutlaq maqomini yo'qotadi. Inson qadr-qimmatining mohiyati zo'rlik qilmaslik g'oyasining rivojlanishiga yordam beradi, o'z navbatida, zo'ravonlik inson qadr-qimmatining darajasi aniqlanganda, ijtimoiy tizimlar rivojlanishi ko'rsatkichi aniqlanadi. Teskari jarayon qadr-qimmat yo'qolgan joyda zo'ravonlik darhol ishlaydi. Zo'ravonlik azob-uqubat va og'riq, insonga zarar etkazishdir. D. Pulmen ta'kidlaganidek, odamlar og'riqni o'zlarining hayotiga tahdid sifatida qabul qilishadi [3; 116].

Zo'ravonlik qilmaslik inson qadr-qimmatini tamoyillarini ta'minlash uchun olib borilayotgan ijtimoiy-siyosiy kurashning o'ziga xos xususiyatlarini bildirsa, demokratik qadriyatlar va fuqarolik jamiyati bilan bevosita bog'liqligini ta'kidlash muhimdir. Zo'ravonlik qilmaslik g'oyasini ijtimoiy-amaliy tatbiq qilishda biz jamiyatni takomillashtirish, inson qadr-qimmatini himoya qilishga qaratilgan jamoaviy sa'y-harakatlar haqida gapiramiz.

Global fanlar ensiklopediyasida berilgan ta'rifga ko'ra, "zo'ravonlik qilmaslik – yovuzlikka, adolatsizlikka faol qarshilik ko'rsatishdir" [4;615]. Demak, "faol" insonning insoniy qadr-qimmatiga mos ravishda ongli va maqsadli harakatlarini bildiradi. Inson qadr-qimmatini uchun olib borilgan ijtimoiy-siyosiy kurashga misol tariqasida M. Gandining zo'ravonlik qilmaslik etikasini keltiramiz.

M.T. Stepanyansning ko'rsatishicha, M. Gandining yangiligi uning zo'ravonlik qilmaslik maqsadini nafaqat shaxsga, balki ijtimoiy takomillashtirishga ham yo'naltirishda ham aniq ifodalangan: "Gandining "tajribalari" hindlarga ma'lum bo'lgan buddaviylik, jaynizmlardan tubdan farq qiladi. Ular nafaqat insonning ichki dunyosiga qaratilgan, balki keng ijtimoiy kontekstda amalga oshiriladi, nafaqat individual, balki albatta, qo'shma, jamoaviy sa'y-harakatlarni o'z ichiga oladi"[5;108].

Umuman olganda, zo'ravonlik qilmaslik etikasi tamoyillariga amal qilishda, eng avvalo, inson qadr-qimmatini mazmuni namoyon bo'lishini ta'kidlaymiz; ikkinchidan, insonda adolat, mas'uliyat kabi globallashtirish borayotgan makonda muhim ahamiyatga ega bo'lgan yuksak axloqiy fazilatlar baholanadi. Faqat 20-asrda zo'ravonlik turli fanlar vakillari tomonidan faol o'rganila boshlandi, o'rganilayotgan konsepsiyaga fanlararo yondashuvning ahamiyati ochib berildi. Fazilatlar zo'ravonlik qilmaslikni inson hayoti jarayonida muayyan ijtimoiy hodisani o'rganishda ko'rib chiqilar.

Zamonaviy dunyoning axloqiy muammolari kontekstida zo'ravonlik qilmaslik quyidagi talqinlarda namoyon bo'ladi:

1) shaxsning alohida axloqiy takomillashuvi va ijtimoiy takomillashuvi sifatida

(L. N. Tolstoy, M. Gandi, M. T. Stepanyans);

2) ko'rgazmali falsafiy umumlashma sifatida, ishq qonuni bilan bir xil va falsafa sifatida haqiqatga, muhabbatga asoslangan hayot tarzi (A. A. Guseynov, J. Goss);

3) yuksak g'oya bilan birlashgan odamlarning ijtimoiy-siyosiy kurashiga xos xususiyat sifatida (M.L. King, R. G. Apresyan).

Shuni ta'kidlash kerakki, falsafiy tadqiqotlarda, bizning fikrimizcha, inson qadr-qimmati va zo'ravonlik qilmaslik tamoyillariga asoslanib qurilgan kommunikativ yondashuv dolzarb bo'lib qoladi. Jumladan, Yu. Xabermas ratsionallikning empirik ko'rsatkichlarga asoslangan instrumental turi va muloqotning axloqiy mazmuniga ko'ra kommunikativ tipini ajratib ko'rsatadi. Tadqiqotchilar M. Buber va E. Levinas fikrlariga ko'ra, inson ma'lumot uzatish emas, balki inson qadr-qimmati, hurmati tamoyiliga asoslangan muloqot hisoblangan dialog munosabatlarida ijtimoiy-madaniy aloqani tubdan o'zgartiradigan individdir. Shunday qilib, E. Levinas yozadi: "izning sa'y-harakatlarimizanonim jamiyatda – muloqot va mehribonlik tilida Men va Boshqaning birlashuvini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan"[6;85].

Globalashuvning kommunikativ jihati bo'yicha tadqiqotchi L. A. Los integrativ-differensiallikning falsafiy va uslubiy kategoriyasi doirasida subyektning xususiyatlarini belgilab beruvchi insonning global tizimdagi alohida mavqeiga ishora qiladi. Bu fikrga asos sifatida olim quyidagi fakti keltiradi: "Erkinlik darajasi yuqori bo'lgan shaxs ijtimoiy guruhda nisbatan murakkabroq tizim sifatida talqin etiladi" [7]. Bizning tadqiqotimiz uchun yangi maqomni aniqlash, inson antroposentrizmi, o'zining insoniy qadr-qimmati muhimligi nuqtai nazaridan muhimdir.

Fikrimizcha, zo'ravonlik qilmaslik odamlarning bir-biri bilan qadr-qimmatli aloqasini belgilaydi, chunki har bir shaxs o'zi, jamiyat, tabiat oldidagi shaxsiy javobgarlik nuqtai nazaridan qadr-qimmatga ega.

Inson qadr-qimmati globalashuv jarayonlarida insoniyatning jamoaviy mas'uliyati nuqtai nazaridan zo'ravonlik qilmaslik fenomeni tushunchasining kaliti yoki harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi.

Globalashuv sharoitida inson qadr-qimmati mas'uliyat va yuksak axloqiy fazilatlar o'lchovini belgilaydi, insonning alohida hatti-harakati haqidagi g'oyalarni o'zgartiradi va keng ijtimoiy makonda zo'ravonliksizlik paydo bo'lgan zamonaviy sharoitda inson qadr-qimmati etikasi haqidagi g'oyani amalga oshirishga yordam beradi. Insoniyat dunyoning yaxlitligi va o'zaro bog'liqligini anglab etgan globalashuv davrida zo'ravonlikdan voz kechishni keng miqyosda amalda qo'llash zarurati paydo bo'ldi, bunda har bir shaxsga o'ziga xoslik nuqtai nazaridan qaraladi. Asosan zo'ravonlik bilan bog'liq bo'lgan mas'uliyatsiz o'zgarishlar va hukmronlik endi samarasiz bo'lib bormoqda va keyinchalik, bizning fikrimizcha, mavjud bo'lishni to'xtatadi. Bu jarayonning muddatlari shaxsning globalashuv jarayonida o'z ahamiyatini, o'ziga xosligini aniqlash va natijada gorizont (demokratik) munosabatlarga asoslangan yangi tartibni o'rnatishga bog'liq bo'ladi.

Dunyoda globalashuv davrida inson qalbi va ongi uchun kurash ketayotgan bir paytda tasavvuf allomalarining ilg'or va bunyodkor g'oyalarini o'rganish, targ'ib etish masalasiga alohida e'tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Zo'ravonlikdan voz kechish insoniyat taraqqiyotining keng ko'lamlı istiqbolidir. Insonning keng ko'lamlı faoliyati sharoitida odam shaxsiy va jamoaviy javobgarlikni o'z zimmasiga olishga

qodir, bu global axlouni amalga oshirish imkoniyatiga olib keladigan zo‘ravonlik qilmaslik harakatlarida namoyon bo‘ladi. Zo‘ravonlik qilmaslik – bu global axloqning sharti bo‘lib, fikrimizcha, alohida harakatda ham, jamoaviy harakatlarda ham javobgarlik tushuniladi. Zo‘ravonlikdan voz kechish insonlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning yangi shakli bo‘lib, global muammolarni hal qilishning samarali usuliga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ганди М.К. Моя жизнь. – М.: Наука, 1969. – С. 284 Stepanyans M.T.
2. Степанянц М. Т. Махатма Ганди: «Апостол ненасилия» // Век глобализации. 2009. № 1. – С.156.
3. Пулмен Д. Достоинство человека, боль и страдание //Человек.-2001.- №3.-С.116.
4. Глобалистика: Международный междисциплинарный энциклопедический словарь /Гл.ред.: И.И.Мазур, А.Н.Чумаков– М. - СПб. - Нью-Йорк: Элима, Питер, 2006. –С.615.
5. Степанянц М. Философия ненасилия. Размышления о Ганди и его экспериментах // Коммунист. 1990. № 13. – С.108.
6. Левинас, Э. Избранное: Тотальность и бесконечное / Пер. И. С. Вдовиной, Б. В. Дубина. — М.; СПб.: Культурная инициатива: Университетская книга, 2000. –С.85.
7. Лос В.А. В поисках категориальных оснований глобалистики // Век глобализации. №2. 2009. –С.145.
8. o‘zbekistonda gender munosablari tarixi A.M.Rahmatovna tadqiqotlar. uz
9. Globallashuv jarayonida sharq mentalitetidagi gender tengligiga bo‘lgan munosabat
10. AM Rahmatovna
11. Namangan Davlat universiteti ilmiy axborotnomasi 5 (5), 378-382